

KO TE

KAHITI O NIU TIRENI.

HE MEA TA I RUNGA I TE MANA O TE KAWANATANGA.

[MOTUHAKE.]

PONEKE, TAITE, HUNE 27, 1912.

NO tenei ra ka whakapuaretia e te Kawana te Huihuinga Tuarua o te Tekau ma Waru o nga Paremete o Niu Tireni, a pai ana te Kawana ki te whakapuaki i tenei

W H A I - K O R E R O .

E NGA HONORE RANGATIRA O TE RUNANGA KAUNIHERA, ME NGA RANGATIRA O TE WHARE O NGA MANGAI O TE IWI,—

Kei te koa ahau mo taku tutatakitanga ano i a koutou e noho huihui mai nei i roto i te Paremete.

I roto i te wa e hiki ana te Paremete tukua mai ana e aku Kai-tohutohu kua mutu ake nei ta ratou kupu whakakore atu i a ratou, whakaaetia ana e au, a whakaturia ana he Kawanatanga hou.

Kei te koa ahau mo taku kahanga ki te mihi atu ano kia koutou mo te mau tonu o te ora o tenei whenua, kei te pai te tirohanga atu ki mua, me te whakaaro kama-kama kei te kitea i nga wahi katoa.

I roto i nga marama e rua kua taha ake nei tangohia atu ana e te mate a te Honore James McGowan (Te Makauana), he mema no te Runanga Kaunihera, a he rangatira hoki i runga i ana mahi pai i tirohia nuitia ai i arohatia nuitia ai e nga Whare e rua o te Paremete.

I roto hoki i enei ra tata kua taha ake nei tangohia atu ana e te mate a Sir John Logan Campbell, he Minita no te Karauna i mua, tetahi o nga tangata tuatahi ki te toro mai ki konei, a he tangata e tino whakanuitia ana i roto i te koroni, a ko ana koha nui whakaharahara ki te taone o Akarana ka mau tonu i roto i te ngakau me te whakawhetai nui atu ki a ia ake tonu atu.

E tika ana kia whakahua kupu atu ahau mo tetahi aitua nui i pa mai i te tohuhanga o te tima nui nei o te "Titanic," te putanga whakaohoreretanga mai me te nui whakaharahara o tena aitua. I tukuna atu e au te kupu tangi aurere atu a te Kawanatanga me te iwi o tenei Tominiona ki te Tino Hekeretari a te Kingi mo nga Koroni, a i whakautua mai ano hoki taua kupu.

I roto i te iwa e hiki ana te Paremete i puta te kupu a te Kawanatanga o Ingarangi tohutohu penei na ko te manua o "New Zealand," me mutu te mahi i te Moana o China, me hono atu ki te Kahui Manua o te Whenua Matua hei mahi i te Moana Hauraro, kia ahei ai ia te whakataetae atu ki nga manua pera ano me ia te nui me te ahua, a me tuku atu hei riiwhi mona ki te Moana o China ko te manua o "Defence," te mahanga o te "Minotaur." I kiia ano hoki mehemea ka whakaaetia tena, ka whakaritea kia haeremai te "New Zealand" ki tenei Tominiona a te marama o Oketopa e haere mai nei ka noho i konei mo nga marama e toru (ka huri ki tua o te Kirihimete) i roto i nga taunga kaupuke o Niu Tireni, i mua o tona haeretanga ki te mahi i ana mahi i roto i te Kahui Manua o te Whenua Matua. Whakautua atu ana e taku Kawanatanga penei na, me whakanoho te "New Zealand" ki tona wahi e whakaaro ai te Kawanatanga o Ingarangi kei reira e tino whai tikanga ai ana mahi.

Mo te taha ki nga mahi arai-taua, tena koutou e koa kia rongu he nui nga taitamariki e tau ana kia whakamahia hei hoia i raro i te tikanga akoako kua whakaurua ki roto ki etahi wehenga o te Ope Tiaki Whenua.

Kua whakatuturia he keepa hoia puta noa i te Tominiona mo ia wehenga o te Ope Tiaki Whenua.

He tino nui rawa nga mea i tae atu, a ko te tukunga iho o taua mahi akoako e tika ana kia tirohia atu nui atu te pai. Te tu me te ahua o nga tangata tino pai atu; te kaha ki nga mahi hoia i whakakitea mai nei e ratou, me te kakama o te ahua o nga mahara i whakauru atu ai ratou ki taua mahi, hei tino koanga ngakau.

Ko te akoakonga o nga Senior Cadets (ara o nga tamariki kura hoia rarahi nei), ahakoa e ahua nui ana te uauatanga, pai ana te haere.

Whakaputaina atu ana he patu me era atu mea e rite ana ki ia wehenga o te Ope, me ratou katoa kua whakakakahutia ki nga kakahu hoia kaaki nei hou nei e whakakakahutia nei i naianei i nga wahi katoa.

Kua otangia atu ano etahi atu pu raiwhara nei ma nga raiwhara karapu, me te whakaaetanga kia uru nui atu ki te mahi arai taua atu i tenei whenua kei te whakapaingia nuitia.

Kei te haria mai i naianei ki tenei whenua he pu repo hou hei riiwhi mo nga mea tawhito i roto i te Tominiona, a e kore pea e roa ka tae mai.

He nui nga awhinatanga kua homai ki te Tari Arai Taua, e nga rangatira kai-mahi, nga tangata mahi paamu, nga tangata whai whenua, me ia atu ahua tangata o te iwi i runga i te hoatutanga ki a ratou kai-mahi he wa e tae ai ratou ki nga parade (ara nga whakatutunga mahi hoia) me nga keepa, a i runga hoki i te hoatutanga whenua me era atu ahuatanga hei whakahaeretanga ma nga rangatira o te ope hoia.

I whakaaro aku Kai-tohutohu e tika ana kia whakaturia he uiuinga mo te nui o nga moni e pau ana e ora ai te tangata, me nga take e pa ana ki nga tikanga whakahaere kura, me te whaitikangatanga o nga Tari kaore nei ano i karaahitia o nga Tari Kawanatanga. Whakaturia ana he Komihana mo runga i aua take, a ka whakatakotoria atu a ratou ripoata ki o koutou aroaro a tona wa.

Ko te whakanohonohoanga o nga whenua Karauna me nga whenua i riro mai i raro i te Ture Whakanohonoho Whenua i te whakahaerea tonutia, a kei te pai tona tukunga iho. I roto i te tau ka taha nei he nui ke atu nga whenua i hokona mai i o nga mea o te tekau ma rua marama o mua atu, a kua whakapaua hoki nga huarahi katoa e taea ai te ruri i nga whenua Karauna me te wehewehe i nga wahi e tau tika ana hei nohonohoanga ma te tangata.

Na te mau tonu o te hiahia o te tangata ki te whenua i tino tere ai te pau haere o nga toenga whenua a te Karauna, no reira e tino tika ana kia whakahaerea kahatia te whakaaro hokohoko mai i nga whenua Karauna me nga whenua Maori hei whakanohonohoanga pupututanga ki te tangata, a ka whakatutukitia tena whakaaro.

I muri mai i te paahitanga o te Ture Whenua Maori, 1909, kua kaha rawa te whakanoho me te whakapuare o nga whenua Maori. Neke atu i te miriona eka kua hokona e te Karauna me nga tangata paraiwete i muri i te mananga o taua Ture, a i naianei hoki kei te ruritia tetahi atu toru kuata miriona eka.

Hei whakakore atu i te roa e kitea ana o te ruritanga whenua i muri o te whakawakanga e te Kooti Whenua Maori e whakaarohia ana kia whakahohorotia aua tu ruri, ara kia tukua ma nga Poari Whenua Maori e whakarite kia ruritia aua whenua i runga i te kanataraka paraiwete.

Ko nga mahi tiri-whenua kei te tino pai te tirohanga atu ki mua, kaore ano i pai ke atu mai o te timatanga o nga korero o te Tominiona. Ko a tatou whenua momona kei te kaha haere te nohonohoa pupututia e te tangata i ia tau. Ko nga whenua e nohoia ana kei te tiritiria paitia, a i runga i tena kei te neke haere ake te ora o ia tangata me te iwi ano hoki. Ko a tatou tangata mahi paamu kua puta atu i te wa i whakawhirinaki anake atu ai ratou ki te momonatanga maoritanga o nga whenua, a kua timata atu ratou te kite marama me te mohio whanui ki te whaitikangatanga o te whakahaere i nga tikanga mohio ki runga ki o ratou na whenua.

I roto i nga marama tekau ma rua kua pahure ake nei kei te tupu haere tonu nga mahi a te Tari o nga Mahi Tiri-whenua; ko te whaitikangatanga me nga mahi o nga teihana whakamatautau kua whakawhanuitia, me te nui o nga wahi whenua whakaatuatu kua whakamahangia ake. Kua timataria paitia he akoakoranga taitamariki i a tatou paamu whakamatautau, a i naia nei kua ahei nga akonga kia whiwhi mo tetahi utu ngawari noa i nga tino akoranga totika mohio hoki mo nga mahi tiri-whenua. Kua haria mai etahi kahui kau momo whai miraka i era atu whenua i tawahi o nga moana, hei apiti mai ki nga kau miraka tino whai wariu nei o konei i naia nei; a he ahua nui ano hoki nga uiuinga mohio kua whakahaerea mo te taha ki nga mea e whakaputaina ana i roto o nga teeri. Kua pai hoki te puta haere o te mahi whakahaere tikanga kia taea ai te whakamahi o nga wahi whenua e tika ana kia kiia ko nga oneone tupuhi era o te Tominiona.

Ko nga mea i hua mai i tenei tau i runga i nga mahi tiri-whenua e whanui haere ake ana. Kei te whakamatauria kia whakapuaretia he makete hou mo nga mea e mahia ana i Niu Tireni, me te hanga tikanga pai ke atu mo te mauranga atu me te maketetanga o nga mea e mahia ana e tatou. I runga i te nukunga ake o te maha o nga mahi e mahia ana i nga whenua i waho atu i nga taone ko nga mea tera e taea e nga mahi tiri-whenua o te Tominiona kei te u tika te whanui haere.

Kei te kaha rawa te tahuri o aku Kai-tohutohu ki te hanga tikanga e ataahua ake ai nga ahuatanga mo nga tangata e noho ana i nga whenua e matara atu ana i nga taone, a, kia taea ai tena, kei te whakaritea he whakaroanga atu o nga meera harihari paihere, kia whakawhanuitia he painga mo nga terewhone harihari korero, a kia tae atu hoki he meera harihari reta i ia ra ki nga whenua matara atu i nga taone, kia tae atu ai etahi o nga painga o te noho taone ki te taha o te tangata noho i nga whenua matara atu i nga taone.

Kua whakawhanuitia atu e aku Minita i mua tata ake nei te ahuatanga o nga meteorological reports (ara nga ripoata e pa ana mo nga ahuatanga o te hau, o te ua, o nga whetu, o te moana, o te ra, o te marama, me era atu ahua). Kua kitea ka taea tenei Tari te hanga kia nuku atu tona whai wariutanga e hara anake ki nga tangata haere moana, engari ki nga tangata ano hoki e mahi ana i runga i te whenua.

Ko aku Kai-tohutohu i te mea kua kitea e ratou e tika ana kia hoatu ia whakangawaritanga katoa e taea ai te harihari i nga kai-mahi e noho matara atu ana i nga wahi e pipiri nei te noho o te tangata i roto i a tatou taone nunui, a e noho ana i o ratou kainga i raro i etahi ahuatanga ora ke atu, kua whakarite kia tere ke atu a kia maha ke atu hoki he tereina ki nga wahi i waho tata o nga taone mo nga utu iti noa iho.

Ko te tikanga kia whakangawaritia he huarahi e whiwhi ai nga taitamariki tane wahine hoki kaore nei e nui ana o ratou oranga ki te painga o nga akoranga teitei, i te whakaaroarohia e aku Kai-tohutohu. I runga i te whakawhanuitanga atu o te tikanga bursaries (ara moni awhina), kua whakangawaritia e te Kawana-tanga he huarahi mo nga mea kua whakakite tuturu mai e tika ana ratou kia akona utukoretia ai i roto i nga kareti nunui.

E TE PIKA, ME NGA RANGATIRA O TE WHARE O NGA MANGAI O TE IWI,—

Kua hangaia nga etimete i runga i te ata whakaaro marire ki te toe o nga moni me te puta tika hoki o nga mahi.

He nui te whiriwhiri a aku Minita mo te ahuatanga o nga turanga mahi o etahi o nga tangata o te Tari Reriwe, a, i runga i te uiui marire, ka whakatakotoria atu etahi tikanga hei whakatikatika ake ano i te ahuatanga o te Wahanga Tuatahi me te Wahanga Tuarua o taua Tari.

I runga i te mea kua kitea maramatia ka taea a tatou hua-rakau te tuku atu kia tae ora pai atu ki te makete i Ranana, a kei te hiahiatia ano hoki i Hauta Amerika, ka tonoa kia pootitia e te Paremete he moni hei tango mai a hei whakato hoki i etahi wahi whenua kapia, me te wehewehe i aua whenua hei wawahanga e nui ana hei kainga a hei paamu hua-rakau hoki ma nga tangata e hiahia ana ki te mahi i tera tu mahi. Ka taea aua paamu, mehemea e hiahiatia ana, te tuku atu i raro i te tikanga noho-me-te-whai-mana-ki-te-hoko.

Kei te kite aku Kai-tohutohu kua tae tenei ki te wa e tika ai kia whakatikatikaina etahi wahi o nga utu Katimauta hei whakahoki iho i te tiute i runga i etahi mea maha e kainga ana e whakamahia ana ranei i ia ra i ia ra.

Ka whakahokia iho nga utu tikiti reriwe mo nga tamariki. I raro i—a tae atu hoki ki—te rima tau te kaumatua kaore kau he utu, a atu i te rima tau tae atu ki te tekau ma wha tau te kaumatua o te tamaiti he kuata utu. Ko tena tikanga kei te tino mohio aku Kai-tohutohu ka kitea tona painga e nga matua whanau. Kei te whakaarohia ano hoki kia whakatikatikaina nga utu harihari taonga i runga i nga reriwe, i runga i te mahara kia whakaititia iho te utu mo te hariharinga o etahi mea.

Ka whakatakotoria he menemana e pa ana mo te ahuatanga o te Ture Taake Whenua me nga Moni Hua-mai-a-Tau.

Ko te tikanga whakanukunuku i te taake whenua ka whakatikatikaina kia nuku haere ake ai te reiti kia rite taahi ai ki te nukunga haeretanga ake o te wariu o te whenua. Ko te reiti timatanga ka whakaititia iho kia whiwhi ai nga whenua wariu iti i tetahi whakahokinga iho. Ka whakatikatikaina ano hoki te tikanga whakanukunuku i te taake moni-hua-mai-a-tau i runga i aua huarahi nei ano. Hei whakakapi mo nga moni reweniu tera e ngaro i runga i ena menemana ka whakanukuhia ake te taake whakanukunuku i runga i nga whenua wariu nunui. Ka whakanukuhia ititia ake ano te taake i runga i nga moni-hua-mai-a-tau nunui.

Ko te taake-whenua whakanukunuku ka whakatikatikaina, ka hangaia kia ata hangai ai te takoto, ara ka whakanukuhia ake te reiti timata atu i te £30,000 te wariu whakapainga kore a neke atu whakarunga. Te tino whakaaro o te ture hou whakanukunuku taake-whenua nei he akiaki kia wehewehea nga whenua kia nohoia pupututia ai aua whenua.

Ka whakatakotoria hoki he rarangi ture hei wehewehe—mo nga tikanga o te taaketanga—i nga moni-hua-mai-a-tau i mahia e te tangata kia wehe atu i nga moni hua-mai-a-tau i puta noa mai, he mea kia iti iho ai he taumahatanga taake ki runga ki nga moni hua-mai-a-tau i mahia e te tangata i nga moni hua-mai-a-tau i riro noa mai.

Ka whakaaetia etahi whakakapenga utu taake-whenua ki nga pouaru me era atu tangata e noho ahua rawakore ana. Ka hoatu ano hoki he whakangawaritanga ki nga matua tamariki e mahi ana i te oranga mo a ratou whanau.

Ko te tikanga whakarite whare mo nga kai-mahi kanui ano te paingia puta noa i te Tominiona, a e whakaarohia ana kia tonongia atu kia whakaaetia mai e koutou tetahi moni nui atu i nga mea e wehea atu ana i mua ake nei hei hoko whenua hei hanga whare hoki mo nga kai-mahi. Ko te hiahia tenei o aku Kai-tohutohu kia hoatu he wa ki ia kai-mahi e ahei ai ia te noho i tetahi wahi motuhake e taea ai e ia te ki noku ake tenei kainga.

I runga i nga tuturu tohu kua whakaaturia mai kua kitea ko etahi wahi whenua i maharatia i mua kore kau he painga ka nui ano te pai hei whakatupuranga rakau whai hua. No reira e whakaarohia ana kia wehea atu etahi wahi o aua whenua, i maharatia nei i mua he whenua tupuhi, hei tukutukunga atu i runga i etahi tikanga ngawari hei whenua whakatupuranga hua-rakau i raro i etahi ropu huihui, kia pakupaku nei ia wawahanga pera, a hei huarahi e taea ai aua paamu i nga wa timatanga o te mahinga te whakahaere kia whai painga ai ka hoatu ano he awhinatanga moni e tika ana ki nga tangata e tango ana i aua wahi.

Kei te kite atu aku Kai-tohutohu he mea tino whai tikanga kia awhinatia nga ropu takiwa kia whakahaere tonu ana i te mahi whakanohonoho tangata ki runga ki te whenua, a, ahakoa kei te kite atu tera te nekeneketanga haeretanga o te makete-moni e aro a tena wa a tena wa hei whakatupato rawa i te namanga moni mo taua take kua kiia ake nei, engari e penei ana to ratou whakaaro e tika ana kia whai tonu te Tominiona i tenei whakaaro kia awhinatia nga takiwa pamamao i runga i te

hoatutanga moni-a-nama ki nga ropu takiwa mo etahi wa roa a mo nga initareti pakupaku, a me hoatu te matamuatanga ki nga moni nama e meatia ana hei hanga huarahi atu ki nga whenua pamamao. Ka taea ano te hoatu he awhinatanga ki era atu ropu takiwa ina tuaratia e te Iwi (ara e te Kawanatanga) nga moni e tukua a-namatia-atu ana ki a ratou.

E koa ana ahau mo taku kahanga ki te ki atu ki a koutou kei te mau tonu te pai o te takoto o nga moni o te Tominiona. Ka whakatakotoria atu ki o koutou aroaro nga whakamaramatanga katoa mo te taha ki nga mahi i whakahaerea mo runga i nga moni i namaia tatatia ake nei ina tae mai nga maramatanga i te Whenua-matua.

Ko te whaitikangatanga kia hangaia kia pai ke atu he tikanga harihari utanga i roto i etahi takiwa paamu mahi miraka me era atu takiwa maha kei te kitea nuitia i runga i te nekehanga haeretanga ake o nga hua o aua takiwa, i te mea na te nui rawa o nga waka harihari kua kore e taea e nga ropu takiwa te mahi me te whakaora rori totika. Hei whakamama ake i tena uauatanga e whakaarohia ana kia hangaia kahatia etahi pekapekanga raina reriwe mama nei hei whangai i nga raina nunui me nga kokoru taunga kaipuke. Ka tau aua raina hei tino awhina i te whakanohonohoanga o nga whenua, a hei hoatutanga whai hua mai hoki mo nga moni a te Iwi. Ka kawea mai he Pire kia whakamanaia a kia mahia hoki aua raina reriwe, a ka tonoa atu hoki ki a koutou kia whakamanaia mai e koutou taua mahi.

Kei te tuturu kite aku Kai-tohutuhu i te tino whai tikangatanga o nga rori me nga piriti hei huarahi e taea ai nga whenua pamamao te whakanohonoho pumau, tika hoki, ki te tangata, a ki to ratou mahara ko nga moni e whakapaua ana e te Tominiona me matua whakapau i runga i era huarahi whakaaro.

Ko te whakaroanga haeretanga o a tatou raina reriwe kia tae atu ai ki nga whenua e matara atu ana i te takutai moana me tino kaha rawa te whai haere, kia kua ai a tatou tangata whakatupu taonga e whakataumahatia kinotia i te nui rawa o te utu harihari taonga ma runga i te whenua.

I roto i te tau ka taha nei he maha nga Mema Paremete e tino tirohia paitia ana i unu atu i a ratou i o ratou turanga i runga i te mea kua kaha haere te kau-matuatanga a kua ahua mate haere hoki nga tinana. Kati, hei hanga tikanga mo nga kechi pera, tera tetahi pire e mea ana kia whakaritea he moni-putanga-ki-waho ma nga tangata kua roa e noho mema ana i roto i te Paremete ka whakatakotoria ki o koutou aroaro.

E NGA HONORE RANGATIRA O TE RUNANGA KAUNIHERA, ME NGA RANGATIRA O TE WHARE O NGA MANGAI O TE IWI,—

A tatou tangata hanga taonga me a tatou tangata hokohoko taonga, tae noa hoki ki nga kai-mahi o to tatou whenua, e tika ana kia whakamihingia atu. Kaore kau he kore mahi i nga ra kua taha nei, me a tatou mahi-a-ringaringa katoa, haunga anake etahi mea ruarua noa nei, i te tino mahi katoa, me nga tangata hokohoko taonga kei te whiwhi mahi u pai, pumau hoki.

Kua takoto mai etahi take tuturu ki te aroaro o aku Kai-tohutuhu e whakaatu ana tera etahi tiakitanga me etahi whakatoputanga kei te whakahaere mahi i roto i tenei Tominiona, a, i te mea tera pea tena kino e kore e ata taea te peehi e nga ture e mana nei i naianei, na reira ka kawea mai he Pire hei whakawhanui atu i nga ture e mana nei i naianei.

He nui nga painga whai wariu kua taea e te Ture Apitireihana i nga wa kua taha ake nei, a, e tumanakohia atu ana me e kore e kitea kei te pumau ona painga a nga wa e haere mai nei. Ka kawea mai he Pire e whakarite ana i etahi mene-mana mo roto i taua Ture.

E whakaarohia ana kia kawea mai i tenei tuunga o te Paremete etahi Pire e whakarite ana kia pai ake ai nga wahi nohoanga mo nga kai-mahi mira harakeke, nga tangata katikati hipi, me nga kai-mahi mira kani rakau.

E whakaarohia ana kia whakatikatikaina te Ture Wariutanga Whenua kia ata tika ake ai te whakatautaunga o nga "Whakapainga" me te "Wariu Whakapaingakore."

Ko te tikanga i kiia nei kia takoto he cable (ara waea terekarawhe nei) na te Iwi kia whiti atu i te Moana Atlantic kei te mau tonu te whakaarohia. Ki te kore

e awhinatia mai e te Kawanatanga o Ingarangi e maharatia ana kia whakapuaretia he whawhatanga atu kia whakatakotoria he cable (ara waea harihari korero nei) e nga whenua-patena e toru e toe ana na ratou nei te Pacific Cable.

Ko te whakatutunga o nga teihana waea-kore kei te pai ano te haere. Kei te tino kite aku Kai-tohutohu i te nui o te whai tikangatanga o tena tikanga tuku kupu atu hei huarahi e taea ai te whakaora i te tangata me te rawa, a kei te tumanakohia atu hoki e kore pea e roa ka oti te taea te tuku atu he kupu i runga i nga moana e taiawhio nei i te Tominiona kia tae ki pamamao atu i ona takutai moana.

Kua timataria he whawhatanga atu i waenganui i a Atareiria me Niu Tireni kia whakaarohia ai etahi tikanga kua whakaarahia e pa ana mo nga utu harihari ngawari atu ngawari mai mo etahi mea i mahia e te tangata me etahi atu mea. Ki te oti tena tikanga e maharatia ana tera e tau hei painga ki nga whenua e rua.

Kei te whiriwhiria e aku Minita he tikanga kia whakaturia etahi whare-okiokinga, kia mahia ai i reira nga tangata e paangia ana e te mate porangi mo te wa poto, kia kua ai e haria ki nga tuturu hohipera porangi, a e whakaarohia ana hoki kia whakaturia etahi Poari Tohutohu hei awhina i nga Takuta Hupereteneti ki te whiriwhiri mehemea e tika ana kia tukua kia puta atu ki waho o aua whare nga turoro porangi kua tae ki te rohe o te ora. A kei te whakaarohia tahitia ano hoki kia whakawhanuitia te tino whare o aua whare kei Tokanui nei e tu ana kei te Raina Reriwe Iwituaroa o te Motu o Aotearoa, me te whakawhanui atu hoki i nga mea e tu mai nei i roto i nga taone nunui i runga i nga tikanga pumau o enei ra tata.

Tetahi o nga tino take nui e piki haere ai te iwi he tiaki tika i te ora o te katoa. No reira kei te hoatu nga awhinatanga katoa e taea ana ki nga Poari Hohipera kia whakawhiwhia ai e ratou nga hohipera kaupapa ki nga mea hou katoa kua kitea e nga matauranga o enei ra. A he koanga ngakau hoki te mohiotanga atu kei te kite te iwi i te painga o te tikanga whakatu hohipera, me nga moni hoatu noa e nga tangata me nga moni hoki e utua ana e nga turoro kei te mau tonu te piki haere ake. Ka koa ano hoki koutou kia mohio kei te whakaputaina tonutia mai he ropu naahi kua tuturu mohio nei ki tera mahi i nga hohipera tuturu me nga hohipera whakawhanau o te Tominiona, a, e meatia ana hoki kia whakawhanuitia atu tenei tikanga e paingia nei i naianei, ara o nga naahi kua ata akoakona, kia tae atu ki nga wahine me nga whanau a nga kai-mahi me era atu tangata mehemea kaore tena tikanga e kore nei ratou e whiwhi i tena painga. Ko te painga hoki o tenei tikanga a o tatou hohipera mo te katoa e tuku naahi atu nei ki nga takiwa pamamao kei te mau tonu te piki haere o te kitea, a kei te tumanako atu hoki aku Minita ina taka haere nga wa, ki te whaia tonutia tena tikanga kua timataria paitia nei i mua ake, tera nga tangata e noho nei i nga wahi pamamao atu o te Tominiona e whiwhi i etahi mea maha o nga painga, ara, takuta, naahi, hohipera, me era atu mea, i maharatia nei i roto i nga tau maha ka motuhake atu ki nga tangata anake e noho ana i roto i o tatou taone aua painga. Kei te tumanakohia atu ano hoki, a tetahi wa tata e haere mai nei, kia whakawhanuitia atu te tikanga hohipera whakawhanautanga kia tae ki etahi atu taone e wha, kia rua i te Motu o Aotearoa, a kia rua ano hoki i te Motu o Te Waipounamu.

He Pire whakatikatika i te Ture Paremete ka tukua atu hei whiriwhiri ma koutou, e whakarite ana kia whakatikatikaina nga tikanga e pootitia nei nga mema o te Whare o nga Mangai o te Iwi, ara kia whakaritea me pooti whakahuahua a rarangi hei whakakapi mo te tikanga pootitanga tuarua e mana nei i naianei.

Ki te whakaaro a aku Kai-tohutohu kua tae tenei ki te wa e tika ai kia whakaritea he tikanga mo nga mahi o te Paremete e taea ai te whakaoti i roto i nga haora tika a kia hohoro ake ano hoki. Ka whakatakotoria he tikanga hei whakatutuki i tena whakaaro.

I whakatakotoria mai he Pire Kawanatanga Takiwa i tera teehana, a i roto i te wa e hiki ana te Paremete tuhatuhaina ana he kape ki nga ropu takiwa puta noa i te Tominiona. I muri i tena tu ana he Runanga o nga mangai o nga mana takiwa ki Poneke nei. Hei tukunga iho mo a ratou whiriwhiritanga ka whakatakotoria mai he Pire kua oti nei te whakatikatika, i tenei teehana, a e tumanakohia atu ana ma taua Pire ka oti pai ai tena take nui uaua hoki.

E meatia ana kia whakatikatikaina te Ture Arai Taua, ara kia puritia i roto i etahi keepa hoia paraki hoia ranei, kua e tukua atu ki te whare herehere, nga hoia kaore e tae ana kaore ranei e whakaae kia tae ratou ki nga pareiti, me era atu

takahanga pera o taua Ture. Ko te tikanga hoki tera e mana mai nei i naianei i i Atareiria. Tera atu ano hoki etahi atu menemana o taua Ture e whakaarohia ana kia mahia.

Hei tautoko ake ano i te whakanohonohoanga o nga whenua toenga a nga Maori e whakaaro ana aku Kai-tohutohu me hanga etahi whakatikatikanga o Te Ture Whenua Maori, 1909. Me whakawhanui atu nga mana o nga Poari Whenua Maori, kia whiwhi ai nga apiha perchitini i nga mana e whiwhi nei ki nga Komihana o te Kooti Whenua Maori. Ki te peratia, ki te tukua aua apiha kia whakahaere ana i nga take riiwhitanga tupapaku, ka mama ake nga mahi a te Kooti Whenua Maori, a ka watea hoki nga Tiati ki te whakahaere tonu i nga take mahi nunui, ara wehe-wehe whenua, me te whakaotioti hoki i nga taitara o nga whenua papatupu.

Ka whakaritea ano he tikanga kia whakakahangia ake, ara kia whakatokomahangia ake, nga apiha o te Kooti Whenua Maori, a, ki te kitea e tika ana, ka whakaturia etahi Tiati atu ano.

Ka hangaia ano he tikanga e hohoro ake ai te whakahaere o nga whenua papatupu, a he maha ano hoki etahi atu menemana ka mahia i roto i taua Ture. Ka ata tupatongia ano kia kua ai e taea te speculation i nga whenua Maori (ara te tango i nga whenua Maori pupuri ai me e kore e tupono ka piki ake te utu), a ka hoatu ano hoki nga awhinatanga katoa e taea ana hei tautoko i nga tuturu mahi whakanohonoho pono nei i nga whenua.

Hei huarahi e ata nohoia tikatia ai e nga Maori nga wahi whenua kua rahuitia nei hei mahinga hei nohoanga hoki mo aua Maori no ratou, ka hangaia he tikanga motuhake, i raro ano ra i etahi tikanga whakatupato totika, e awhinatia ai ratou ki te moni, a ki te tohutohu hoki me te akoakoranga ki nga tikanga hou o naianei o tena mahi o te mahi paamu.

Kua takoto te whakaaro a aku Kai-tohutohu kia araia te mahi hokohoko i nga riihi a te Karauna e mahia nei i etahi wahi o te Tominiona, a hei mea hoki kia tuturu tangohia me te nohoia hoki nga whenua Karauna e nga tuturu tangata noho pono i te whenua. Kua tuturu ano hoki ta ratou whakaaro kia araia atu te mahi speculation i nga whenua Karauna (ara pupuri noa i nga whenua me e kore e tupono ka piki ake te utu), me te tautoko ake i te noho puputu o nga whenua i runga i nga huarahi katoa e taea ai.

E meatia ana kia kawea mai etahi menemana nunui e whakarite ana i te rohe mutunga mai o nga eka whenua e ahei ana kia riro i te tuku-a-wira i te tuku-whakatau-atu ranei. Ka whakaaetia ia tangata whai whenua kia tuku atu ana i tona wahi tika o tona whenua ki nga tangata totika tera e whiriwhiria e ia hei tukunga atu mana, engari kei te kitea atu kua tae tenei ki te wa e kore ai e tika nga whenua nunui, e ahei ana kia wehewehea a kia whakanohonohoia hoki hei whenua pakupaku, kia waihotia atu i roto i te ringa tangata takitahi mau ai te pupuri.

Ka whakatakotoria he tikanga hei arai atu i te mahi whakahuihui whenua, me te whakaora mai ano i nga rarangi akiaki kia tangohia he whenua i runga i te tikanga apitireihana i roto i te Ture Tango Whenua Hei Whakanohonohoanga ki te Tangata.

Ka kawea mai ano hoki he rarangi ture e whakarite ana i te rohe mutunga mai o nga eka whenua e whakaaetia a nga wa e haere mai nei kia puritia e tetahi kamupene kotahi, tangata kotahi, whanau kotahi ranei.

Mehemea nga tangata whai whenua nunui ka kore e wehewehe i o ratou whenua, tera e hangaia e te Kawanatanga he mana e tangohia mai ai ki a ratou ano aua whenua. Ko nga whenua i tangohia peratia mai ano ka tukuna atu i raro i te Ture Tango Whenua Hei Whakanohonohoanga ki te Tangata, a ka apititia atu hoki te tikanga utu-a-taihoa-ake nei.

Ki te whakaaro a aku Kai-tohutohu kua tae tenei ki te wa e tika ai kia whakaturia etahi piuro whakaatu maramatanga ki nga wahi e nohoia nuitia ana e te tangata, a ma reira e kohikohi i nga maramatanga o nga whenua Karauna katoa me nga whenua Maori katoa kua puare hei whakanohonohoanga e tata ana ranei ka whakapuaretia hei nohonohoanga, me te kohikohi hoki i nga maramatanga mo nga whenua paraiwete tera e takoto hei hoko hei riihi ranei puta noa i te Tominiona. Ka pa atu aua piuro ki nga land agents (ara nga kai-whakahaere hokohoko whenua) puta noa i te Tominiona, a ka kaha hoki ki te whakaatu i nga korero katoa o ia whenua me tona wariu, a he awhinatanga nui tena ka whakawhiwhia atu ki nga tangata e pa ana ki era tu mahi. Ki te whakaturia he piuro pera hei mahi tuatahi

ma ratou he whakaatu ki nga tangata katoa e kimi whenua ana i etahi maramatanga nunui, a ka ahei ratou te haere tonu atu ki taua takiwa kei reira nei nga tu ahua whenua e hiahiatia ana e ratou. Ka kawea mai he rarangi ture mo runga i tera aronga.

I runga i te tino whai tikangatanga o te mahi tiri-whenua, e mea ana aku Minita kia whakaritea kia whakaturia etahi karoti akoako mahi tiri-whenua me etahi atu paamu whakamatautau ano hoki, a kia mauria mai ano hoki etahi atu momo kau miraka i nga whenua i rawahi o nga moana.

Ka kawea mai he rarangi ture hei whakarite kia ahei ai nga kai-mahi i nga taone nunui te whiwhi cottage farms (ara paamu pakupaku) i te Kawanatanga i etahi wahi e ahua tata ana ki a ratou mahi tuturu e ahei ai ratou ki te whakapau i o ratou taima watea ki te whakatupu hua-rakau, mahi miraka, me te mahi kaari-makete.

I runga i te whakaaro atu ki te aronuitanga o nga reriwe o te Tominiona ki runga ki te tupu haere whanui me te nohonohoanga o te whenua, tae noa ki te whakawhanuitanga haeretanga o ona rawa ake me ana mahi hokohoko taonga, e whakaaro ana aku Kai-tohutohu kua tae tenei ki te wa e tika ai e tau ai hoki kia whakano-naianeitia te whakahaeretanga o tenei mahi nui a te Iwi. Kia taea ai te whakahaere tika i tetahi mahi pera rawa te nui me whakatu rawa i tetahi tohunga mohio, e hara i te mea hei te tangata e tino mohio anake ana ki te whakahaere i te reriwe hei mea e tautokona ake ai te mahi whakanohonoho whenua, engari me te tino mohio tuturu ano ki nga ahuatanga katoa e whakahaeretia ana i roto i enei ra i runga i nga reriwe o era atu whenua. Kati, i te mea kei te whakatata mai te wa e tae atu ai ki te rohe mutunga mai o nga tau e whakaaetia ana mo te Tianara Manatia o te Tari Reriwe me era atu apiha nunui, e meatia ana kia hanga houtia te manatitanga, me te hikoi atu ki te mea atu me e kore e tukua mai i era atu whenua he tonono ma etahi tangata e tau tika ana kia tu i te turanga o te Tianara Manatia. Ma te ture hoki ka taea ena whakaaro te whakatutuki, a na reira ka whakatakotoria atu he menemena mo te Ture Reriwe Kawanatanga. Ma taua menemana e whakarite kia utua ki te Manatia Tianara he utu-a-tau totika, a, e tumanakohia atu ana, ma kona e tahuri mai ai nga tino apiha reriwe ki te whakataetae mo tena turanga.

Kei te kite atu aku Kai-tohutohu e tika ana kia pai ke atu te tiaki i nga tangata haere moana, a kia pai ano hoki te tiaki nga tangata e uta taonga atu ana ki runga ki—e ruke taonga mai ana ranei i runga i—nga tima i roto i a tatou kokoru taunga kaupuke. Ka whakatakotoria mai etahi Pire hou mo runga i tena take hei whiriwhiri ma koutou.

Na nga mahi i oti i tona tau tuatahi e te National Provident Fund i whakaaro ai aku Kai-tohutohu e tika ana pea kia whakawhanuitia atu te aronga o tena tikanga inihua a te iwi. Ka whakawhanuitia atu taua tikanga kia ahei ai nga ropu takiwa te whiwhi penihana mutunga mahi me era atu painga ranei o te Ture mo a ratou kai-mahi; me nga rangatira mahi ka whakawhiwhia ki etahi ahuatanga e kaha ai ratou ki te awhina i a ratou kai-mahi kia whiwhi i nga painga o te Fund.

Ko nga tahuritanga o nga ropu aroha tangata ki te whakarite oranga mo o ratou mema me a ratou whanau ka awhinatia, a e meatia ana hoki kia kawea mai he rarangi ture kia taea ai e te Kawanatanga te utu he moni ki nga ropu atawhai tangata i runga i etahi tikanga e kaha ake ai nga mahi a aua ropu whakaora tangata.

Ko nga ripoata a te Komihana mo runga i nga mahi maina, i whakatakotoria nei ki o koutou aroaro i tera teehana, kua oti te whiriwhiri, a kei te mahia mai he Pire e mau ana i roto nga kupu tohutohu a ka whakatakotoria atu ki o koutou aroaro a tona wa.

Ka kawea mai he rarangi ture e pa ana mo nga penihana kaumatua, e whakarite ana i nga tau o nga wahine kia ono tekau tau.

Ka kawea mai he Pire e whakatikatika ana i etahi wahi o te Ture Ope Pirihi-mana, me te whakatika hoki i etahi mea i mahue i te Ture tuatahi o te tau 1886.

I runga i te kitenga atu i te aronuitanga rawatanga o te ora o nga tamariki, e hara i te mea ki runga anake ki te putanga o nga akoranga e hoatu ana i roto i nga kura, engari ki runga ano ki te putanga haeretanga o te iwi a nga ra e haere mai nei, kua tuturu te whakaaro a aku Kai-tohutohu kia timataria he tikanga kia tiro-tirohia e nga takuta nga tamariki kura.

Hei tautoko ake i te putanga haeretanga o nga mahi akoako tamariki, ka whakatakotoria etahi ritenga whakatikatika i te Ture mo nga Kura.

E tumanako atu ana aku Kai-tohutohu tera e taea e ratou te hanga i etahi whakawhanuitanga mo te taha ki nga akoakoranga utu-kore i roto i nga kareti nunui, kia ahei ai nga tamariki mohio o te Tominiona, i runga i to ratou kaha mohio ake, kaore he moni hei utunga ma ratou ma o ratou matua ranei, te piki haere atu i to raro rawa tae atu ki to runga rawa o nga turanga o te arawhata o te mohiotanga.

Ka whakatakotoria mai he tikanga kia whakakorea atu te tu-a-hoiatanga o nga junior cadets (ara nga tamariki kura hoia ririki), a kia whakapumautia hoki kia kaha rawa te aro atu ki te akoako i nga tinana o nga tamariki tane me nga tamariki wahine e haere ana ki nga kura timatanga. Ko te tino tuturutanga o te whakaaro whakapiki ake i te tangata koia tenei me whai kia noho he ngakau ora i roto i te tinana ora, a e tika ana hoki kia whakahaerea nga huarahi katoa e taea ai tera whakaaro te whakatutukitia hei painga mo tenei whakatupuranga e tupu ake nei tae noa ki te Iwi nui tonu.

Ko te whai tikangatanga kia whakakotahitia te Ture Copyright i whakaaetia i te tuunga o te Runanga Imipiriara whakamutunga kua taha ake nei, a tera tetahi Ture, hei whakatutuki i tera whakaaro, tae noa ki te whakakotahitanga me te whakangawaritanga o te ture e pa ana mo tena take mo te copyright, i paahitia i mua tata ake nei e te Kawanatanga o te Whenua Matua. Ka kawea mai he Pire pera ano te ahua me tera Ture i tenei tuunga o te Paremete.

E meatia ana kia mahia etahi menemana o te Ture Kai-whakawa Tei Pii, me te Ture Kooti Kai-whakawa Tuturu, hei whakangawari i nga ahua o nga whakahaeretanga mo runga i nga piira atu ki te Hupirimi Kooti.

Kei te kite aku Kai-tohutohu e tika ana kia whakatikatikaina ake te ture e pa ana mo nga kamupene, a ka kawea mai he rarangi ture mo runga i tena take.

Ka kawea mai ano he Pire e whakarite ana kia hangaia he tikanga Tiaki Hokohokonga Purapura, Peeke Whakahaere-tahi ma nga Tangata Mahi Paamu, a hei whakatikatika hoki i a tatou Ture Whenua, te Ture mo nga Ropu Tiri-whenua Whakatupu Kararehe Hoki, te Ture mo nga Taru Kikino, me era atu ture.

Kati, i ahau ka tuku atu nei i enei take hei whakaaroarohanga iho ma koutou me ki tuturu atu ahau ki a koutou kei te tino kaha rawa te hiahia o toku ngakau ki te awhina i a koutou na tahuritanga ki te hapai ake i nga painga mo tenei whenua, me taku inoi atu hoki me e kore te tukunga iho o a koutou na mahi e tau, i raro ano ra i nga manaakitanga a te Atua, hei hapai i te ngakau koa me te ora pono o Niu Tirenī.

I taia i runga i te Mana o te Kawanatanga o Niu Tirenī, e HOANI MAKARU. Kai-ta a te Kawanatanga, Poueke.